

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Алла Лобанова

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та масових комунікацій
Криворізького державного педагогічного університету,
пр-т Гагаріна, 54м, Кривий Ріг, 50086, Україна
e-mail: alla.lobanova@kdpu.edu.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3852-2675>;

Микола Туленков

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри галузевої соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 64/13, Київ,
01601, Україна, e-mail: niktul50@i.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3768-3856>

У статті висвітлено фактологічний контент соціологічної рефлексії вітчизняних науковців щодо сприйняття українцями російсько-української війни з 24 лютого 2022 року до 1 вересня 2022 року. На підставі контент-аналізу засобів масової інформації, прес-релізів та звітів провідних соціологічних інституцій України презентовано основні тенденції громадської думки щодо сприйняття війни, рівня громадянської спрямованості ідентичності, ціннісних орієнтацій, геополітичного вибору, ставлення до росіян, міграційних настроїв у період повномасштабних військових дій російської армії на території України. Презентовано зміст основних наукових меседжів, що пролунали у публічних виступах провідних українських соціологів у мас-медіа, в яких висловлювалася експертна оцінка поточної суспільної ситуації в умовах воєнного стану, розглядалися прогностичні сценарії щодо поствоєнного часу. Акцентовано увагу на науковій, навчальній та просвітницькій діяльності української соціологічної спільноти під час війни. Виявлено, що російсько-українська війна сформувала суспільний запит на більш ґрунтовний розвиток таких галузевих соціологічних теорій, як соціологія війни, інвайронментальна соціологія, соціологія управління, історія української соціології. Обґрунтовується думка про необхідність оновлення змісту освітньої діяльності та підготовки її нового навчально-методичного забезпечення, яке б відповідало суспільним викликам. Доведено, що поствоєнний період потребуватиме соціологічного обґрунтування шляхів удосконалення системи управління державними структурами із застосуванням гнучких партисипативних організаційних форм, в яких інтегруються різноманітні види діяльності, підпорядковані досягненню чітко визначених стратегічних, тактичних і оперативних цілей відновлення України та її подальшого розвитку.

Ключові слова: російсько-українська війна, соціологічна рефлексія, контент-аналіз, громадська думка, ідентичність, ціннісні орієнтації, соціологічна діяльність, повоєнний час, відновлення та розвиток України.

Для цитування: Лобанова А., Туленков М. Російсько-українська війна як об'єкт соціологічної рефлексії. Український соціологічний журнал. 2022. 28. С. 26–36. <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2022-28-03>

How to Cite: Lobanova, A. & Tulenkov, M. (2022) 'Russian-Ukrainian War as Object of Sociological Reflection'. *Ukrainian Sociological Journal*, (28). 26–36. <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2022-28-03> [in Ukrainian]

Постановка проблеми та актуальність статті. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації (24 лютого 2022 р.) на територію суверенної України, як показують результати соціологічних спостережень, не тільки істотно зруйнувало нормальний

повсякденний ритм життєдіяльності сучасного українського соціуму, але й порушило міжнародний правопорядок взаємин між країнами, засвідчивши тим самим, що для російської правлячої верхівки фактично не існує міжнародних норм права, визначених

державних кордонів, демократичних свобод і загальнолюдських цінностей співжиття світової спільноти. Внаслідок цього на порядку денному перед українським суспільством гостро постало питання захисту не тільки своєї державної незалежності, але й загальноєвропейських норм і цінностей, за які протягом новітньої історії наполегливо боровся український народ. Як зазначив відомий український соціолог Є. Головаха, «за три місяці війни українське суспільство змінилося більше, ніж за останні 30 років» [2]. Тому перед соціологічною спільнотою України постали нові й невідкладні завдання, з одного боку, соціологічного супроводу та забезпечення перемоги українського народу над російським агресором, а з іншого, – соціологічної діагностики причин і перебігу російсько-української війни, способів підтримання морального стану й соціального самопочуття українського соціуму, а також визначення шляхів ліквідації її наслідків та відновлення соціальної інфраструктури українського суспільства.

При цьому слід зазначити, що українські соціологи у цей складний період не тільки не згорнули своїх соціологічних спостережень, а навпаки, значно розширили діапазон досліджень суспільних настроїв, ціннісних преференцій та оцінних суджень українських громадян у вкрай жорстких умовах російсько-української війни. Наприклад, Соціологічна асоціація України спільно з Інститутом соціології НАН України ініціювали низку конкретних заходів, спрямованих на істотне посилення міжнародних контактів із соціологами європейських країн, спільне обговорення можливих сценаріїв збереження та прирощення соціального потенціалу українського суспільства в перебігу воєнних дій, а також залучення зарубіжного досвіду щодо ліквідації збройних конфліктів і визначення першочергових наукових завдань соціологічного моніторингу громадської думки під час війни з агресором. Соціологи, яким властиве прогностне мислення, як ніхто інший, добре розуміють, що український народ, згуртувавшись перед російською агресією, відстоїть свою незалежність і право на самостійний вибір свого європейського шляху. Висока ціна, яку нині платять українці за своє право вільно жити та працювати на своїй землі, вільно обирати європейський шлях свого соціального розвитку, має ком-

пенсуватись консолідацією світової спільноти довкола української держави, яка веде боротьбу проти російського агресора. У зв'язку з цим як безпосередньо в українському суспільстві, так і в європейському співтоваристві істотним чином зростає запит на соціологічну рефлексію щодо воєнного та поствоєнного стану українського соціуму, чим і зумовлюється **актуальність даної наукової статті**.

Отже, **метою** даної роботи виступає: *по-перше*, виявлення динаміки й тенденцій стану громадської думки українців на основі узагальнення прес-релізів і звітів, за результатами досліджень провідних соціологічних центрів України, здійснених під час російсько-української війни, *по-друге*, визначення ключових трендів і основних напрямів розвитку української соціологічної науки у поствоєнний період.

Аналіз існуючих досліджень та публікацій за проблематикою статті. Аналіз соціологічної проблематики, яка міститься у наявній вітчизняній науковій та публіцистичній літературі, починаючи з 24 лютого 2022 року, засвідчує той факт, що мейнстрімом діяльності провідних соціологічних інституцій у воєнний період є соціологічні опитування населення України щодо ціннісних орієнтирів, національної ідентичності, проєвропейських настроїв, оцінки військової ситуації, міграційної поведінки населення тощо. Так, наприклад, коментуючи результати дослідження Київського міжнародного інституту соціології стосовно показників національно-громадянської ідентичності, С. Дембицький зазначає, що «повномасштабна агресія Російської Федерації проти України наприкінці лютого 2022 року запустила чергові революційні зміни у ставленні громадян до громадянської ідентичності, або розпочала третій етап громадянської мобілізації, за якої інші варіанти територіальної або політичної ідентичності отримали маргінальне або допоміжне місце» [7]. Адже порівняно з 2000 роком громадянська ідентичність зросла майже у два рази – з 45,6% до 84,6% [7].

Водночас Т. Любіва, узагальнюючи результати Всеукраїнського національно репрезентативного опитування Омнібус, проведеного Info Sapiens 12-18 серпня 2022 року, зазначає, що «98% українців пишаються тим, що є громадянами України... Причому цей показник уперше є практич-

но однаковим у всіх регіонах країни, який порівняно з 2020 роком зріс на 29%, а проти 2002 року відповідно – на 57%, тобто практично у 2 рази» [8]. Отже, пишатися громадянством країни, в якій проживає людина, на думку дослідниці, є «показником не тільки громадянської ідентичності останньої, але й позитивного ставлення до країни проживання» [8].

Поряд із цим, розглядаючи євроінтеграційні настрої українців, О. Резнік підкреслює, що «повномасштабне вторгнення Росії в Україну суттєво максимізувало підтримку євроінтеграційних процесів і зумовило те, що переважна більшість українців у всіх регіонах і лінгвістично-етнічних групах вважає, що Україна має бути членом ЄС... Проевропейські орієнтації українських громадян стали запорукою їхньої стійкості та здатності до боротьби з російськими окупантами» [21].

Виклад основного матеріалу. Реалізуючи мету нашої статті, перш за все зазначимо, що здійснений нами аналіз засвідчив, що у вітчизняних засобах масової інформації головним провідником експертної думки залишається директор Інституту соціології НАН України Є. Головаха, який ще в березні 2022 року в інтерв'ю інтернет-виданню «Новинарня» зазначав: «Якщо ми не здамося, продовжимо боротьбу, то вийдемо з цієї війни абсолютно інтегрованою європейською країною і матимемо дуже серйозну перспективу розвитку, а тому магістральним життєстверджуючим кредом України є боротьба за свою незалежність, оскільки іншого шляху у нас немає» [20]. Рефлектуючи з приводу того, якими стали українці за час війни, а також визначаючи їхню головну відмінність від росіян, вчений підкреслив, що «результати соціологічних досліджень під час війни свідчать про те, що в українців принципово змінилося ставлення до своєї держави... тобто українці нарешті прийняли свою державу ... не тільки в абстрактному баченні, а саме як країну, що у своєму нинішньому стані заслуговує поваги, прийняття та високої оцінки», оскільки вони побачили, наскільки українська держава принципово відрізняється від свого південного сусіда» [1]. Є. Головаха також підкреслив, що «попри всі труднощі, які існують під час війни, українці зрозуміли, що вони мали і що вони можуть втратити, «тобто до них приходить усвідомлення,

що навіть у таких страшних умовах країна дає українцям те, що можна оцінювати як задовільні умови. Можливо, цей психологічний феномен є досить важливим усвідомленням великої цінності своєї держави» [1]. Певним рефреном, на наш погляд, пролунало наступне інтерв'ю Є. Головахи телеканалу «Суспільному». Відеоновини», в якому він наголосив, що українці зрозуміли, що на тлі такої агресії й такого ворога треба бути єдиними, інакше зникне все те, що для нас дуже дорого. Окрім того, важливим, на думку науковця, є той факт, що в українському суспільстві почали цінувати державні інституції: «Зараз дуже високий рівень довіри до президента, а до армії – взагалі винятковий, до місцевої влади і до уряду. Тобто українці згуртувалися» [27].

Зазначимо, що 5 вересня 2022 року, через півроку після масштабного вторгнення росіян в Україну, Є. Головаха у черговому публічному виступі підкреслив, що чудес не буває й путінізм з його «руським міром» фантастичним чином не зникне, ані еліти, ані народ російський не повстануть проти нього, а тому справа захисту незалежності України виключно в руках українців та їхніх Збройних сил. І саме народ пише позитивний сценарій розвитку України, адже «93% українців вірять у перемогу над агресором, про що свідчать результати опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг». Впевненість у перемозі переважає в усіх регіонах країни, а також у всіх регіонах ідея захисту рідної землі, вірогідно, об'єднала людей дуже різних політичних поглядів» [3].

Надзвичайно важливо, що у своїх публічних виступах Є. Головаха не тільки оприлюднює та презентує результати низки соціологічних опитувань, проведених Інститутом соціології НАН України спільно з Київським міжнародним інститутом соціології, Соціологічною групою «Рейтинг» та іншими соціологічними центрами, але й висловлює свої власні думки та оцінки російсько-української війни. Окрім того, він пропонує наукові прогнози щодо наслідків останньої, які є вкрай нагальними й важливими для тих українців, які довіряють соціологам і прагнуть отримати від них достовірну соціальну інформацію, що базується на результатах емпіричних даних.

Серед провідних соціологічних центрів, які регулярно проводить соціологіч-

ні опитування не тільки серед населення України, а й інших країн, є Київський міжнародний інститут соціології, який очолює відомий український соціолог В. Панніото. Від самого початку повномасштабної війни співробітники інституту регулярно проводять телефонні та щоденникові соціологічні опитування населення України, результати яких постійно оприлюднюються на сайті даного інституту, а також на порталі Соціологічної асоціації України. Так, починаючи з 24 лютого 2022 року інститутом було оприлюднено 17 прес-релізів і звітів про результати соціологічних опитувань щодо питань російсько-української війни. Серед них такі опитування, як «Готовність до територіальних поступок для якнайшвидшого завершення війни: результати телефонного опитування, проведеного 13-18 травня 2022 року», «Прийнятність відмови від вступу до НАТО при отриманні гарантій безпеки від окремих країн: результати телефонного опитування, проведеного 13-18 травня 2022». «Динаміка ставлення населення до Росії та емоційний фон унаслідок війни: результати телефонного опитування, проведеного, 26 травня 2022 року», «Думки і погляди населення України щодо екологічних наслідків війни: травень 2022 року», «Індекс сприйняття російсько-української війни: результати телефонного опитування, проведеного 19-24 травня 2022 року», «Опитування НДІ: можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України», «Динаміка готовності до територіальних поступок для якнайшвидшого завершення війни: результати телефонного опитування, проведеного 6-20 липня 2022 року», «Геополітичні орієнтації жителів України: результати телефонного опитування, проведеного 6-20 липня 2022 року», «Чи має Україна виконувати всі вимоги ЄС для якнайшвидшого вступу: результати телефонного опитування, проведеного 6-20 липня 2022 року», «Якими українці бачать відносини України і Росії: результати телефонного опитування, проведеного 6-20 липня 2022 року», «Мінлива прихильність українців до «традиційних цінностей»: результати телефонного опитування, проведеного 6-20 липня 2022 року», «Динаміка ставлення українців до Сталіна: результати телефонного опитування, проведеного 6-20 липня 2022 року», «Показники національно-громадянської української

ідентичності», «Демократія, права і свободи громадян та медіаспоживання в умовах війни: результати опитування КМІС для ОПОРИ» та інші [12].

Слід наголосити, що результати проведених соціологічних опитувань презентують такі тренди в масовій свідомості українських громадян:

(1) 85% населення України вважає себе перш за все громадянами своєї країни. При цьому серед різних соціальних категорій населення – вікових, регіональних, лінгво-етнічних, гендерних і поселенських – немає великої різниці за цим показником. Так, серед жителів Сходу 81% вважають себе перш за все громадянами України, серед російськомовних українців – 81%, серед російськомовних росіян – 78% [7];

(2) 84% опитаних респондентів в Україні виступають проти будь-яких територіальних поступок для якнайшвидшого завершення війни. Навіть серед жителів Сходу, який зараз зазнає інтенсивних обстрілів, 77% проти поступок (готові на поступки лише 16%), а серед жителів Півдня 82% проти поступок (готові – лише 10%). Доцільно звернути увагу, що у період з травня до липня 2022 року на Сході стало більше тих, хто проти будь-яких поступок (77% проти 68%). В інших регіонах істотних змін не було [4];

(3) 96% голосів віддали б українці «за» вступ до ЄС і 91% – «за» вступ до НАТО, якби проводився референдум з цих питань [5];

(4) абсолютна більшість українців (79%) вважають, що між Україною і Росією мають бути закриті кордони з візами та митницями. Лише 11% вважають, що Україна і Росія мають бути незалежними, але дружніми державами з відкритими кордонами без віз і митниць. Також лише 1% респондентів виступають за об'єднання в одну державу. Порівняно з періодом перед повномасштабним вторгненням (станом на лютий 2022 року), з 44% до 79% зростає частка тих, хто вважає, що між Україною і Росією мають бути закриті кордони з візами і митницями. Натомість з 48% до 11% стало менше тих, хто виступає за «дружні» відносини між країнами; з 5% до 1% знизилася частка тих, хто виступає за об'єднання в одну державу [6];

(5) 58% респондентів вважають, що для України зараз важливішим є сильний лі-

дер (демократичну систему назвали важливою 27%). Ще більший консенсус помітний щодо питання про втручання Президента у діяльність парламенту та уряду: 79% називають його виправданим для посилення оборони (вважають, що розподіл повноважень важливо зберігати навіть під час війни, тільки 16%) [9];

(6) в разі продовження війни лише 42,9% жителів України планують майбутнє своїх дітей та онуків в Україні. В разі перемир'я і відкладення війни на потім, планують майбутнє своїх дітей та онуків в Україні 54,7% опитаних. Зі зміною влади в Росії на демократичну згодні планувати майбутнє дітей та онуків в Україні 76,8% жителів України [13].

Таким чином, оприлюднення результатів соціологічних опитувань, що проводить Київський міжнародний інститут соціології під час війни, мають велике значення для розуміння стану й тенденцій зміни суспільної свідомості та громадської думки не тільки для керівництва нашої держави, пересічних громадян, але й для європейських і світових партнерів України в боротьбі проти російського військового вторгнення.

Проведений нами аналіз також показує, що вагоме місце серед провідних недержавних соціологічних центрів України посідає Соціологічна група «Рейтинг», очолювана знаним соціологом О. Антиповичем, яка понад 14 років професійно проводить опитування населення країни. Так, починаючи з 26 лютого 2022 року група «Рейтинг» започаткувала проєкт моніторингу громадської думки «Україна в умовах війни», в межах якого за півроку провела майже два десятки загальнонаціональних досліджень з питань кризових ситуацій, соціально-економічного становища населення, комунікаційної взаємодії під час війни, трудової зайнятості, життєвих стратегій, відбудови країни після війни, ідентичностей, цінностей, суспільно-політичних поглядів, патріотизму тощо [10]. Зокрема, напередодні Дня Незалежності України групою «Рейтинг» проведено комплексне дослідження різноманітних маркерів патріотизму українців, у рамках якого респондентам ставилися питання щодо віри у перемогу, емоційного стану громадян стосовно країни та себе, оцінки становища нашої держави у світі, громадянської та мовної ідентичності, частоти споживання російського інфор-

маційного контенту, ставлення до різних соціально-етнічних груп. Результати соціологічних опитувань групи «Рейтинг» засвідчили такі тенденції у масовій свідомості українців:

(1) три чверті українців (74%) оцінюють напрям розвитку країни як правильний. Лише 13% вважають, що вона рухається у неправильному напрямку, стільки ж – не змогли відповісти. Після незначного падіння в травні показники стабілізувались;

(2) абсолютна більшість опитаних (93%) впевнені, що Україна зможе відбити напад Росії. Близько 60% зазначили, що для перемоги у війні необхідний більш тривалий час: 20% вважають, що необхідно більше року, 40% – півроку-рік. Водночас майже чверть оцінюють необхідний для перемоги час до кількох місяців;

(3) головна емоція, яку відчувають респонденти, думаючи про Україну, – гордість (75%). Серед інших – сум (29%) та радість (26%). Близько 10% відчувають зацікавлення або страх. Думаючи про себе, емоції розділилися рівною мірою: гордість (34%), сум (31%), зацікавленість (29%), радість (23%). Сум за країну відносно частіше відчувають мешканці півдня України та жінки. Страх – жінки та бідніші категорії населення. На індивідуальному рівні страх частіше відчувають мешканці сходу, жінки та бідніші. Радість частіше відчуває молодь [26].

Слід особливо відмітити значну роль Соціологічної асоціації України, очолювану академіком НАН України В. Бакіровим, яка під час воєнної агресії Росії, не тільки згуртувала навколо себе соціологічну спільноту, націливши її на вивчення різних аспектів життєдіяльності української спільноти в умовах воєнного стану, але й стала постійним джерелом оперативної соціологічної інформації як для своїх членів – професійних соціологів, так й для усіх зацікавлених і небайдужих громадян. Регулярне проведення «круглих столів», наукових конференцій, навчально-консультативних і інших соціологічних заходів за ініціати-ви Соціологічної асоціації України мотивує соціологів країни до поглиблення соціологічної рефлексії щодо суспільних проблем не тільки під час воєнного стану, але й після Перемоги.

На нашу думку, перед соціологічною спільнотою, як у воєнний час, так і у по-

ствоєнний період постають нові завдання, які зумовлені сучасними викликами.

По-перше, істотно актуалізується суспільний запит на більш глибоке дослідження повсякденного життя українців, серед яких майже кожний третій став вимушеним переселенцем або біженцем, у кожного другого зруйнівню або власне помешкання, або місце постійної роботи, або помешкання членів родини чи найближчого кола колег і друзів. Як засвідчує професор Т. Рендюк, за своїми масштабами, географією охоплення, кількісними показниками та часовими рамками сучасна висунена українська міграційна криза не має аналогів і значно перевершує всі попередні, оскільки лише за перші півтора місяця гарячої фази нинішньої восьмирічної російсько-української війни свої домівки залишили 11,4 млн. українців, у кінцевому варіанті ця цифра може сягнути 16 млн. осіб, а в умовах самого найгіршого сценарію 25 млн. людей можуть потребувати гуманітарної допомоги до кінця поточного року [22].

З огляду на це, постає питання щодо формування нового змісту соціальної психології та соціології повсякдення, адаптованого до окреслених проблем сучасного українського суспільства. Соціальна психологія надає методологічний інструментарій для пояснення групової поведінки на індивідуальному рівні, який може бути використаний при дослідженні особливостей поведінки внутрішньо переміщених осіб в межах України та українських мігрантів у європейських країнах. Соціологія повсякдення уможливує розуміння того, яким чином змінюється архітектоніка повсякденного життя тих українців, які вимушені емігрувати, і тих, які залишаються під тимчасовою окупацією російських військ.

По-друге, особливої уваги нині потребує історія розвитку вітчизняної соціології, зокрема репрезентація української соціологічної думки. Так, аналіз соціологічної літератури свідчить, що українська соціологічна спадщина не тільки мало досліджена сучасними соціологами, але й практично не адаптована до сучасних проблем українського соціуму. За роки незалежності України була захищена чи не єдина кандидатська дисертація, в якій аналізувалася соціологічна спадщина видатного українського соціолога Богдана Кістяківського [23]. Між тим, уваги сучасних соціологів потребує соціо-

логічна спадщина наших земляків Микити Шаповала, В'ячеслава Липинського, Сергія Подолинського, Михайла Грушевського, Івана Франка та багатьох інших, які у своїх наукових працях на основі соціологічних методів презентували власні наукові висновки щодо стану українського суспільства середини XIX – початку XX століття, а також причини поразок українського народу у боротьбі за свою незалежність, обґрунтовували шляхи розбудови незалежної української держави тощо.

Достатньо навести пророцькі наративи Микити Шаповала, який ще на початку XX століття передбачав неминучість російської агресії: «Україна мусить накопичувати сили та «готуватися до боротьби з Москвою», щоб нарешті раз і назавжди звільнитися з-під їхнього гніту та почати будувати власну могутню та культурну державу, де проживатиме сильна духом нація» [31, с. 221]. Стосовно міжнародного становища України він зазначав: «...українська політична еліта обов'язково має враховувати те, що доля України і наша політична діяльність прямо залежна від міжнародного політичного становища, оскільки ... увесь світ взаємозалежний між собою, бо приміром «катастрофи в одних країнах автоматично спричиняють нелад, кризи, катастрофи в інших і, навпаки, – стабілізація, втихомирення один одних впливає на втихомирення інших» [11].

По-третє, важливим напрямком діяльності соціологів має стати подальший розвиток соціології війни як галузі сучасного соціологічного знання, теоретичні засади якої почали розроблятися українськими соціологами лише у 2014 році після анексії Криму та тимчасової окупації частини Луганської та Донецької областей. Засади предметного поля цієї галузевої соціології були обґрунтовані українською соціологинею С. Хобтою [30]. Особливий інтерес представляють у цьому плані й наукові розробки відомих українських соціологів І. Руценка, зокрема його роботи «Гібридна війна» [24] та «Війна цивілізацій» [25]; І. Кононова «Масова свідомість у зоні воєнного конфлікту на Донбасі» [18], М. Требіна [29] та інших. Між тим, нові соціальні реалії, а саме масштабне вторгнення Російської Федерації на територію України, поставили нові проблемні питання, відповіді на які, на наш погляд, може дати саме соціологія війни.

По-четверте, важливим напрямом розвитку вітчизняної соціології під час війни та й у післявоєнний час має стати опрацювання теоретичних засад інвайронментальної соціології. Величезні екологічні збитки, які несуть військові дії російських агресорів українським землям, а саме такі, як знищення природних ландшафтів, заповідних зон, забруднення повітряних та водних басейнів, мінування лісів, полів тощо, не мають аналогів із часів Другої світової війни. На значних територіях України, а це частина сходу (Донецька, Луганська, Харківська області), півдня (Херсонська, Запорізька, Одеська, Дніпропетровська області), центру та півночі (Київська, Чернігівська, Сумська області), по суті здійснюється екоцид, який є кримінально караним діянням як в українському, так і в міжнародному праві. Отже поглиблених соціологічних досліджень потребують проблеми виживання населення в умовах екоциду і відтворення соціально-екологічного балансу в умовах наростаючої екологічної катастрофи, особливо в регіональних площинах [15]. З розвитком інвайронментальної соціології корелює і розвиток соціології міста та соціології села, оскільки руйнація міської та сільської соціальної інфраструктури потребує не просто свого відновлення, а принципово нових підходів до містобудування, конфігурації міського та сільського простору з урахуванням можливих у майбутньому агресивних військових дій нашої північного сусіда.

По-п'яте, ретельної уваги з боку соціологічної спільноти потребує широке впровадження системного підходу в теоретичну та емпіричну соціологію, особливо в соціологію управління та соціологію організацій, оскільки саме в цих важливих галузях соціологічного знання *соціальна система* виступає ключовим об'єктом соціологічної рефлексії. Більше того, поступовий розвиток різних аспектів жорсткого, м'якого, критичного та комплементарного системних підходів пройшов крізь концептуальну еволюцію саме в межах соціологічної теорії та практики організації та управління. Тому важко не погодитися з думкою провідного теоретика в сфері соціальної організації та соціального управління Пітера Друкера, який наголошував, що у світі не існує слабозвинених країн і суспільних систем, є лише слабо керовані країни і суспіль-

ні системи. Тільки ефективно управління соціальними системами, підкреслював учений, істотним чином сприяє успішному соціально-економічному розвитку, яке одночасно виступає і його результатом.

Це цілковито стосується й України. А відтак вітчизняним соціологам варто повернутись до опрацювання адекватних сучасному стану новітніх систем управління різними сферами суспільного буття (в тому числі й військовою сферою), які базувались на використанні гнучких партисипативних організаційних форм і організаційних структур управління, в яких застосовується логіко-раціональна та структурно-функціональна інтеграція різноманітних функцій, напрямів і конкретних видів діяльності, підпорядкованих досягненню чітко визначених стратегічних, тактичних і оперативних цілей у поствоєнний період [16].

По-шосте, у воєнний та післявоєнний час нового змісту має набути професійна та організаційно-управлінська діяльність самої Соціологічної асоціації України, зокрема системна організація якісної соціологічної освіти, її науково-методологічного, програмно-методичного та організаційно-технічного забезпечення. Необхідно сформулювати новий науково-освітній соціологічний контент, який би інтегрувався в європейські наукові стандарти й цінності, а також був відокремлений від застарілих традицій, жорстких форм і методів навчання та виховання соціологічних кадрів. У центрі уваги нових підходів до реформування соціологічної підготовки вітчизняних спеціалістів має знаходитись не фактологія, а опрацьована системна методологія засвоєння новітніх знань і формування професійних компетенцій, що відповідатиме новій логіці соціальної поведінки індивідів і соціальних груп у постіндустріальному суспільстві. Такий підхід потребує нових підручників, наукових розробок, навчально-методичних посібників із соціології, зорієнтованих на підготовку прогресивно та критично мислячих фахівців-соціологів, громадянська позиція яких заснована на загальнолюдських соціальних нормах і цінностях. Варто підкреслити, що під час війни як академічні, так університетські соціологи намагалися збагатити скарбницю наукової та навчально-методичної соціологічної літератури. Знакову наукову працю «Перевесники Незалежності. Силуети покоління

у часі та подіях», в якій представлено силу-ети однолітків Незалежності України, які нині її захищають на фронті, презентували соціологи Інституту соціології НАН України [19]. У Львівському національному університеті імені Івана Франка підготовлено і видано друком колективну монографію «Сучасні соціальні трансформації: глобальний досвід та локальні специфікації», яка увібрала в себе науковий доробок не лише професорсько-викладацького складу кафедри соціології, випускників спеціальності «Соціологія», яка почала свій відлік у стінах цього Університету у 1990 р., але й членів Львівського відділення Соціологічної Асоціації України [28]. Видавництво «Каравела» (видавець Ю. Піча) в умовах війни видало низку підручників і навчальних посібників із соціології [15; 17].

Висновки. Повномасштабне вторгнення російських військ на територію суверенної України 24 лютого 2022 року активізувало професійну діяльність українських соціологів на науковому фронті і посилило суспільний запит на соціологічне обґрунтування стану українського суспільства і масової свідомості під час російсько-української війни. Контент-аналіз сайтів та порталів провідних соціологічних інституцій України та засобів масової інформації за перше півріччя 2022 р. інформації про боротьбу українського народу проти російської агресії, засвідчив, що російсько-українська війна стала головним об'єктом суспільної і соціологічної рефлексії. Вітчизняні соціологи у цей час мобілізували свої життєві та інтелектуальні ресурси для активізації своєї професійної діяльності, для дослідження того, як вона сприймається українським суспільством. Основними про-

явами соціологічної рефлексії є моніторинг громадської думки, регулярні публічні експертні виступи провідних соціологів країни, зокрема Є. Головахи, С. Дембіцького, В. Паніотто, О. Антиповича та інших, у мас-медіа з оцінкою поточного стану, основних тенденцій трансформації суспільної свідомості та прогнозних сценаріїв поствоєнного часу; наукова, просвітницька та видавнича діяльність університетських соціологів, а також інсайдерська інформаційна та інтегративно-комунікативна діяльність Соціологічної Асоціації України.

Українські соціологи науково обґрунтованими меседжами підтвердили, що у період повномасштабного вторгнення російських військ на територію суверенної України, реально почала формуватися сильна українська нація, адже, як свідчать результати соціологічних опитувань, абсолютна більшість українців ідентифікують себе з українською нацією, пишаються своєю державою, довіряють Президенту, ЗСУ та державним інституціям, орієнтуються на європейські демократичні цінності і беззаперечно вірять у перемогу українського народу над російськими окупантами. Очевидним фактом стало і зростання в українського і європейського суспільства, зокрема політикуму, потреби у професійній соціологічній діяльності, адже тільки завдяки їй відчувається «пульс» українського суспільного організму і уможливорюються прогнози щодо його подальшого функціонування. Між тим, війна розкрила і недостатньо досліджені соціологами зони українського суспільства, що потребують більш глибокого та змістового дослідження у поствоєнний час, які також презентовані у статті.

Список літератури

1. Високий рівень національної стійкості. Соціолог Головаха – про те, якими стали українці за час війни й головну їхню відмінність від росіян НВ. 9 червня 2022. URL: <https://life.nv.ua/ukr/socium/chim-vidriznyayutsya-rosiyani-ta-ukrajinci-sociolog-pro-te-shcho-viyavilaviyana-novini-ukrajini-50248594.html> (дата звернення: 07.09.2022).
2. Головаха Є. «Більше, ніж за 30 років». НВ. Україна. 10 червня 2022. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/ukrajinske-suspilstvo-zminilosya-za-tri-misyaci-viyini-sociolog-yevgen-golovaha-50249014.html> (Дата звернення: 10.09.2022).
3. Головаха Є. Захисники світової цивілізації на першому рубежі. НВ. 5 вересня 2022. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/rosiyani-ne-povstanut-proti-putina-sociolog-pro-te-koli-znikne-putinizm-ostanni-novini-50267495.html> (Дата звернення: 08.09.2022).
4. Грушецький А. Динаміка готовності до територіальних поступок для якнайшвидшого завершення війни: результати телефонного опитування, проведеного 6-20 липня 2022 року. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1124&page=7> (Дата звернення: 08.09.2022).
5. Грушецький А. Геополітичні орієнтації жителів України: результати телефонного опитування, проведеного 6-20 липня 2022 року URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1125&page=7> (Дата звернення: 09.09.2022).
6. Грушецький А. Якими українці бачать відносини України і Росії: результати телефонного опитування, проведеного 6-20 липня 2022 року. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1127&page=7> (Дата звернення: 10.09.2022).

7. Дембіцький С. Показники національно-громадянської української ідентичності. КМІС. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1> (Дата звернення:10.09.2022).
8. 98% українців пишаються тим, що є громадянами України. Дослідження під час війни. IS.22.08.2022. URL: <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=241>(Дата звернення:08.09.2022).
9. Демократія, права і свободи громадян та медіаспоживання в умовах війни. ОПОРА. Липень 2022. URL: <https://www.kiis.com.ua/materials/pr/pdf> (Дата звернення:10.09.2022).
10. Дослідження. Група «Рейтинг». URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/> (Дата звернення:09.09.2022).
11. З промови М. Ю. Шаповала на закордонній конференції української партії соціалістів-революціонерів від 30.VI.1924. е-ресурс ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 256. Арк. 101. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/17219#file-1001220> (Дата звернення:18.06.2022).
12. Київський міжнародний соціологічний інститут. Прес-релізи та звіти. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&page=1> (Дата звернення:11.09.2022).
13. Лише половина українців планує майбутнє своїх дітей в Україні у випадку збереження військової загрози URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1118&page=3> (Дата звернення:10.09.2022).
14. Лобанова А. С., Калашнікова Л. В. Соціологія. Вступ до спеціальності: навчально-методичний посібник. К.: «Каравела», 2022. 308 с.
15. Лобанова А. С., Калашнікова Л. В. Порушення соціально-екологічної рівноваги як загроза безпеці життєдіяльності регіонального соціуму (на прикладі Криворіжжя та Донбасу). Релігія та Соціум: Міжнародний часопис. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т. 2018. № 3-4 (31-32). С. 31-37
16. Lobanova A., Tulenkov M. Social-and-ekonomicheskii order of organization interaction in the system of production management. Management Systems in Production Engineering. Technological Innovations in the socio-humanistic context. Volume 27, Issue 2, June 2019, Special issue, pp. 93-99.
17. Лукашевич М. П., Лукашевич О. М., Шандор Ф. Ф. Соціологія виховання: Підручник. 2-ге видання, доповнене і перероблене. Київ: Видавець ФОП Піча Ю. В., 2022. 285 с.
18. Масова свідомість в зоні воєнного конфлікту на Донбасі. Монографія / наук. ред. І. Ф. Кононов. Вінниця, ТОВ «ТВОРИ», 2018. 230 с.
19. Перевесники Незалежності. Силуети покоління у часі та подіях: монографія / ред. С. Макеєв, Н. Коваліско. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 299 с.
20. Повідомлення НАН України. 30.03.2022. Інтернет-видання «Новинарня». URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=8885>
21. Резнік О. Євроінтеграційні прагнення українців: від амбівалентності до увиразнення. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/evrointegratsiyni-pragnennya-ukraintshiv-vid-ambivalentnosti-do-uiviraznennya> (Дата звернення:10.09.2022).
22. Риндюк Т. Вимушена міграція в умовах російсько-української війни та її негативні наслідки для генофонду України. Повідомлення НАН України. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9149> (Дата звернення:18.06.2022).
23. Ройко Т.В. Історико-теоретична реконструкція гносеологічних засад ціннісно-оцінювального пізнання в проєкті «наукової соціології» Б. Кістяківського: автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.00; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2009. 16 с. укр. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/aref/20090928000010> (Дата звернення:18.06.2022).
24. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога. Х.: ФОП Павленко О. І., 2015. 268 с.
25. Рущенко І. П. Війна цивілізацій: анатомія російсько-українського конфлікту. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2020. 436 с.
26. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: Ідентичність. Патріотизм. Цінності. (17-18 серпня 2022) 23.08.2022. Соціологічна група «Рейтинг» URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/smnadcyatezagalnonacjonalneopituvannyaidentichnistpatritotizm_cnnost1718serpnya2022.html (Дата звернення:10.09.2022).
27. Суспільне. Відеонювини. 17 липня 2022. URL: <https://suspihne.media/261432-ci-budut-ukraintsi-golosuvati-za-opzz-ta-komu-dovirae-naselenna-intervyu-z-sociologom-suspihne-videonovini> (Дата звернення: 09.09.2022).
28. Сучасні соціальні трансформації: глобальний досвід та локальні специфікації: монографія / за ред. Н. Коваліско, Ю. Пачковського. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 208 с.
29. Требін М. П. Війни в історії людства та їхні наслідки: уроки для України. Вісник Львівського університету. 2017. Випуск 6. С. 89-98.
30. Хобта С. В. Соціологія війни як завдання української соціології. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. 2016. № 5 (302). С. 126-150.
31. Шаповал М. Боротьба за націю Ч. III / уклад. Н. Миронець. Політологічні читання. 1993. № 2. С. 221.

Отримано 30.09.2022

Прийнято до друку 12.11.2022

RUSSIAN-UKRAINIAN WAR AS OBJECT OF SOCIOLOGICAL REFLECTION

Alla Lobanova,

Doctor of Sociological Sciences, Professor, Department of Sociology and Mass Communications Kryvyi Rih State Pedagogical University, 54, Gagarina Ave., Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk reg., 50086, Ukraine, e-mail: alla.lobanova@kdpu.edu.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3852-2675>

Mykola Tulenkov,

Doctor of Sociological Sciences, Professor, Department of Branch Sociology Taras Shevchenko National University of Kyiv, 64/13, Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine, 01601, e-mail: niktul50@i.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3768-3856>

The article highlights factual content of sociological reflection among Ukrainian sociologists regarding to Ukrainians' perception of Russian-Ukrainian war since 24th February 2022 till 1st September 2022. There has been done the content analysis of mass media, press releases and reports from leading Ukrainian sociological institutions and subsequently were presented main tendencies in public opinion among Ukrainian citizens in terms of their perception of the war, identities, value orientations, geopolitical choices, attitude to Russians, migration moods during full-scale war actions of Russian army on Ukrainian territory. There is representation of main research messages taken from public speeches of leading Ukrainian sociologists in mass media in which they present their expert evaluation of current social situation during the war time and their forecasts about possible scenarios in post-war period. The authors emphasize scientific and educational activities of Ukrainian sociological community during the half-year war period. It has been identified that Russian-Ukrainian war has formed social request for more profound development of such branch sociological theories as: sociology of war, environmental sociology, management sociology, history of Ukrainian sociology, sociology of systems. There has been supported the view about the necessity of renewal processes in education and developing of new methodological provision which meets social challenges. It has been proven that post-war period will require sociological rationale with main ways to improve management system of state structures based on usage of soft participative organizational forms which are integrated with different kinds of activities depending on accurately outlined strategic, tactical and operational goals in Ukraine's further recovery and development.

Keywords: Russian-Ukrainian war, sociological reflection, content analysis, public opinion, identity, value orientations, sociological activity, past war time, recovery and development of Ukraine.

References

1. High level of national resilience. Sociologist Holovakha - on how Ukrainians have changed during the war and their main difference from Russians. NV News, June 9, 2022. URL: <https://life.nv.ua/ukr/socium/chim-vidriznyayutsya-rosiyani-ta-ukrajinci-sociolog-pro-te-shcho-viyavila-viyana-novini-ukrajini-50248594.html> [in Ukrainian] (Accessed September 7, 2022).
2. Holovakha, Y. (2022) 'More than 30 years' NV Ukraine. June 10. Available at: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/ukrajinske-suspilstvo-zminilosya-za-tri-misyaci-viyni-sociolog-yevgen-golovaha-50249014.html> [in Ukrainian] (Accessed September 10, 2022).
3. Holovakha, Y. (2022) 'Defenders of world civilization on the front line' NV. September 5. Available at: <https://nv.ua/ukr/opinion/rosiyani-ne-povstanut-proti-putina-sociolog-pro-te-koli-znikne-putinizm-ostanni-novini-50267495.html> [in Ukrainian] (Accessed September 8, 2022).
4. Hrushetsky, A. (2022) 'Dynamics of readiness for territorial concessions for the fastest end to the war: results of a telephone survey conducted' from July 6-20. Available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1124&page=7> [in Ukrainian] (Accessed September 8, 2022).
5. Hrushetsky, A. (2022) 'Geopolitical orientations of Ukrainians: results of a telephone survey conducted from July 6-20. Available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1125&page=7> [in Ukrainian] (Accessed September 9, 2022).
6. Hrushetsky, A. (2022) 'How Ukrainians see the relationship between Ukraine and Russia: results of a telephone survey conducted' from July 6-20. Available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1127&page=7> [in Ukrainian] (Accessed September 10, 2022).
7. Dembitsky, S. (2022) 'Indicators of national and civic Ukrainian identity' KMIS. Available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1> [in Ukrainian] (Accessed September 10, 2022).
8. 98% of Ukrainians are proud to be citizens of Ukraine. Research during the war. IS. August 22, 2022. Available at: <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=241> [in Ukrainian] (Accessed September 8, 2022).
9. Democracy, rights and freedoms of citizens, and media consumption in times of war. OPORA. July 2022. Available at: <https://www.kiis.com.ua/materials/pr/pdf> [in Ukrainian] (Accessed September 10, 2022).
10. Research. Rating Group. Available at: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/> [in Ukrainian] (Accessed September 9, 2022).

11. From the speech of M. Yu. Shapoval at the foreign conference of the Ukrainian party of socialist-revolutionaries on June 30, 1924. Electronic resource of the Central State Archive of Ukraine. F. 3563. Op. 1. Spr. 256. Ark. 101. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/17219#file-1001220> [in Ukrainian] (Accessed June 18, 2022).
12. Kiev International Institute of Sociology. Press releases and reports. Available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=en&cat=reports&page=1> [in Ukrainian] (Accessed: September 11, 2022)
13. Only half of Ukrainians plan their children's future in Ukraine in case of military threat. Available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=en&cat=reports&id=1111&page=1> [in Ukrainian] (Accessed: September 10, 2022)
14. Lobanova, A. S., Kalashnikova, L. V. (2022) Sociology. Introduction to the specialty: a tutorial. Kyiv: "Karavella" [in Ukrainian]
15. Lobanova, A. S., Kalashnikova, L. V. (2018) 'Violation of social and ecological balance as a threat to the safety of the life activity of the regional society (on the example of Krivoy Rog and Donbas)' Religion and Society: International Journal. Chernivtsi: Chernivtsi National University. 3-4 (31-32). 31-37 [in Ukrainian]
16. Lobanova, A., Tulenkov, M. (2019) 'Social and economic order of organization interaction in the system of production management. Management Systems in Production Engineering' Technological Innovations in the socio-humanistic context. 27(2). June. Special issue. 93-99 [in Ukrainian]
17. Lukashevych, M. P., Lukashevych, O. M., Shandor, F. F. (2022) Sociology of Education: A Textbook. 2nd edition, revised and supplemented. Kyiv: Publisher FOP Picha Yu.V. [in Ukrainian]
18. Kononov, I. F.(ed.) (2018) Mass consciousness in the zone of military conflict in Donbas. Monograph. Vinnytsia. TOV "TVORY" [in Ukrainian]
19. Makeyev, S., Kovalisko, N. (eds.) (2022) The Harbingers of Independence. Silhouettes of generations in time and events: a monograph. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian]
20. NAS of Ukraine announcement. 03/30/2022. "Novinarya" internet publication. Available at: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=8885> [in Ukrainian] (Accessed: May 2, 2022).
21. Reznik, O. (2022) Eurointegration aspirations of Ukrainians: from ambivalence to clarification. Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. Available at: <https://dif.org.ua/article/evrointegratsiyni-pragnennya-ukraintsiv-vid-ambivalentnosti-do-uviraznennya> [in Ukrainian] (Accessed: September 10, 2022).
22. Ryndyuk, T. Forced migration in the context of the Russian-Ukrainian war and its negative consequences for the gene pool of Ukraine. National Academy of Sciences of Ukraine Bulletin. Available at: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9149> [in Ukrainian] (Accessed: June 18, 2022).
23. Royko, T. V. (2009) Historical-theoretical reconstruction of epistemological foundations of value-judgmental cognition in the project of "scientific sociology" by B. Kistiakovskiy: author's abstract of the thesis for the degree of Candidate of Sociological Sciences: 22.00.00; Kyiv National Taras Shevchenko University. Kyiv, 2009. 16 p. Ukraine. Available at: <http://irbis-nbuv.gov.ua/aref/20090928000010> [in Ukrainian] (Accessed: June 18, 2022).
24. Rushchenko, I. P. (2015) Russian-Ukrainian hybrid war: a sociologist's perspective. Kharkiv: FOP Pavlenko O. I. [in Ukrainian]
25. Rushchenko, I. P. (2020) War of civilizations: anatomy of the Russian-Ukrainian conflict. Kyiv: Publishing House "Kyiv-Mohyla Academy" [in Ukrainian]
26. Seventeenth National Survey: Identity. Patriotism. Values. (August 17-18, 2022) August 23, 2022. Rating Group. Available at: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opitu_vannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnya_2022.html [in Ukrainian] (Accessed: September 10, 2022).
27. Suspilne. Video news. July 17, 2022. Available at: <https://suspilne.media/261432-ci-budut-ukrainci-golosuvati-z-opzz-ta-komu-dovirae-naselenna-intervu-z-sociologom-suspilne-videonovini> [in Ukrainian] (Accessed: September 9, 2022).
28. Kovalisko, N., Pachkovskiy, Yu. (eds.) (2021) Contemporary social transformations: global experience and local specifications: monograph. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian]
29. Trebin, M. P. (2017) 'Wars in human history and their consequences: lessons for Ukraine'. Bulletin of Lviv University. 6. 89-98. [in Ukrainian]
30. Khohta, S. V. (2016) 'Sociology of War as a Task of Ukrainian Sociology'. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Luhansk: Pedagogical Sciences. 5 (302). 126-150 [in Ukrainian]
31. Shapoval, M. (1993) 'Struggle for the nation. Part III' compiled by Myronets N. Political Readings. 2. 221 [in Ukrainian]

Received 30.09.2022

Accepted 12.11.2022